

NOVE STUDIJE O HISTORIJII BOŠNJAKA I BOSNE I HERCEGOVINE*:

Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*. Sejtarija, Sarajevo 1998., 398. pp + indeks;

Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*. Preporod, Sarajevo 1997., 592 pp. + indeks;

Ahmed S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832*. Orijentalni institut, Sarajevo 1996., 418 pp. + indeks;

Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, Svjetlost, Sarajevo, 1996., 260. pp.

Nova bošnjačka historija stvarana je u iskušenjima rata. Nasilje iz 1990-tih godina duboko je djelovalo na naučnike i mnoge je povelo da šire istražuju svoje nacionalne i historijske korijene i suvremeni identitet. Autori studija o kojima se ovdje raspravlja živjeli su i pisali u Sarajevu u vrijeme opsade grada, mada su im djela objavljena nakon rata, mnoge njihove inspiracije i pripreme nastale su u burnom ratnom periodu, 1992-1995. ili ranije.

Knjige koje su ovdje recenzirane su različita individualna djela, koja su objavile razne štamparije u Sarajevu. Djela se razlikuju po kvaliteti, stilu i temi. Iako su ove studije temeljene na nekoliko propozicija, koje su zastupali bošnjački naučnici u 1960-tim i 1970-tim, djela odražavaju veliko dodatno istraživanje, a karakteristika im je originalnost, hrabrost i zanimanje za ono što je bošnjačkom identitetu predhodilo. Zbog toga su ta djela veliki doprinosi novoj bošnjačkoj historiji, što bi se moglo definirati kao recentna djela bošnjačkih autora o bošnjačkoj prošlosti.

Termin "Bošnjak", sam po sebi, iziskuje objašnjenje. U septembru 1993. godine lideri bosanskih Muslimana su se okupili na saboru u opkoljenom Sarajevu i izglasali termin "Bošnjak" za svoju nacionalnost. Promjena imena eliminirala je zagonetku, koja je ranije donosila velike nevolje njenim pripadnicima a konfuziju ljudima sa strane: ranija oznaka "bosanski Musliman" implicirala je da se radilo o vjerskoj zajednici, a ne potpuno razvijenoj svjetovnoj nacionalnosti jednakoj drugim južnoslavenskim nacijama. Većina Bošnjaka je ovo doživjela kao povratak tradicionalnom korištenju imena i kao afirmaciju njihove bliske historijske veze sa bosanskom državom. Iako međunarodna zajednica, sada, rutinski koristi oznaku "Bošnjak" u zvaničnim dokumentima, kritičari tvrde da se bošnjački nacionalisti bave jezičnom manipulacijom da unaprijede transformaciju Bosne i Hercegovine iz multietničkog društva u nacionalnu bošnjačku državu. Termin "Bošnjak", koji se odnosi na pripadnika ove nacionalnosti lako se može pobrkati sa riječi

* Objavljeno u *Nationalites Papers*, vol. 28, N 2, 2000.

“Bosanac” (širi koncept, koji se odnosi na sve stanovnike teritorije Bosne i Hercegovine). Tako, mnogi Srbi, Hrvati i Jevreji koji su u Bosni živjeli bojali su se da bi njihov politički značaj u Bosni i Hercegovini bio marginaliziran putem terminološke smutnje.

Porijeklo. Većina Bošnjaka prihvata jedan mit o porijeklu, koji vodi u njihovu etnogenezu u srednjem vijeku. Popularna legenda je jednostavna, privlačna i nedvosmislena. Nakon doseljavanja na Balkanski poluotok u šestom i sedmom stoljeću, priča kaže, da su stanovnike Bosne koji su govorili slavenskim jezikom, pokrtili kršćanski misionari iz Rima na zapadu i Konstantinopola na istoku. Bosanci, koji nisu htjeli pripasti pod katolike ili pravoslavne, stvorili su svoju crkvu i mnogi su vjernici prihvatili dualističku herezu, poznatu kao *bogumilstvo*. Srednjovjekovna bosanska država pod vodstvom Kulina bana (vladao od 1180-1204) i kralja Tvrtka (vladao 1353-91) zauzimala je velika prostranstva. Ona je stvorila sigurno uporište za Crkvu bosansku i bogumilske heretike. Nakon osmanskog osvajanja Bosne (završeno 1463), bogumili i plemstvo srednjovjekovne Bosne je en masse primilo islam i postali su bosanski Muslimani, pripadnici grupe, koja je danas poznata kao Bošnjaci.

U *Historiji Bošnjaka* Mustafa I m a m o v i ć zauzima nešto drukčiji stav o bošnjačkoj etnogenzi i ne negira popularni mit. On citira brojne (recentne studije o Crkvi bosanskoj i zaključuje da se malo zna o doktrinama, ostavljajući otvorenim pitanje, da li je crkva bila uporište bogumilske hereze. Više se zna o hijerarhiji i strukturi Crkve bosanske i Imamović tvrdi da je crkvena organizacija podržavala etnopolitički razvoj srednjovjekovne bosanske države.

Imamović je primanje islama u Bosni ocrtao kao duži proces (a nije bio brz) i sa malim izuzetcima bio je dobrovoljan. On citira mnoge recentne studije, koje se osnivaju na osmanskim dokumentima popisivanja stanovništva i izvještajima katoličkih vizitatora, da pokaže kako se primanje islama odvijalo postepeno, od 1450-tih do početka sedamnaestog stoljeća. Nadalje, oni koji su primili islam dolazili su iz sve tri kršćanske vjeroispovijesti: katoličanstva, pravoslavlja i Crkve bosanske. On je odbacio spoznaju da je bosansko srednjovjekovno plemstvo *en masse* primilo islam, da sačuva svoje posjede i privilegije, on tvrdi, da je sultan davao zemlju samo onima koji su u bitkama služili Carstvu. On ne hvali hipoteze o rapidnom i prisilnom primanju islama, što su neki historičari zastupali i izjavljuje, da se ovim želi diskreditirati autentičnost bošnjačke nacionalnosti.

U srednjovjekovnom bosanskom kraljevstvu, tradiciji i državnosti Imamović nalazi najubjedljivije utjelovljenje historijskog kontinuiteta. On kaže da je bosanska država bila najstarija među ranim južnoslavenskim feudalnim državama. U nekoliko stoljeća, ona je bila čvrsto postavljena u jednoj geografskoj regiji, dolini Sarajeva/Visoko/Zenica, za razliku od nekih drugih srednjovjekovnih kraljevstava u ovoj regiji, koja su svoje teritorije pomicala dok

su postojala. Suprotno optužbama da su Bošnjaci izdali ostale južne Slavene kapitulacijom i pasivnosti prema osmanskim osvajačima u petnaestom stoljeću, Imamović raspravlja da se bosanska država snažno oduprla osmanskim napredovanjima. Imamović je povukao paralele sa susjednim državama i zapazio, da su Srbija i Bosna opstale u nekoliko desetljeća-Bosansko kraljevstvo 77. godina, Srpsko carstvo 88. godina od početka dolazka snaga Osmanskog carstva. Kada su Turci zavladali nestala je srpska država sve do devetnaestog stoljeća, dok je bosansko društvo opstalo kao geopolitički koncept u Osmanskom carstvu.

Imamović istražuje nastanak Bošnjaka, kao zasebne grupe u prva dva stoljeća osmanske vladavine. Relativna nepokretljivost bosanskog slavenskog stanovništva u srednjem vijeku, doprinijela je nastanku domaćih muslimana, koji govore slavenskim jezikom, te je nastalo domaće, muslimansko plemstvo sa slavenskim jezikom, a djelovalo kao politička klasa. Osmanskim dekretom iz 1516. godine utvrđeno je da samo lokalni stanovnici mogu dobiti zemlju u posjed u zamjenu za službu u vojsci. Ovim dekretom je reafirmirana domaća klasa ratnika, Muslimani u Bosni stvorili su svoju vlastitu, domaću elitu prije nego što se isto dogodilo negdje u Evropi. U sedamnaestom stoljeću su zemljišni posjedi velikim dijelom postali nasljedni, što je ojačalo tendenciju vojnog plemstva da se približi plemstvu van Bosne. Ovaj razvoj, islamska vjera i kultura su doprinijeli definiciji posebne bošnjačke nacije, vlastite ideologije i jedinstvene kulture. Tako su Bošnjaci razvijali svoj interes i aspiracije o kulturnom porijeklu, koje ih je razlikovalo od ostalih muslimana u Osmanskom carstvu.

Zlatno doba Sarajeva Behije Zlatar odnosi se na historijat bosanskog vodećeg grada, od nastanka (oko 1462) do kraja šesnaestog stoljeća. Ona govori o vezi izrastanja Sarajeva i postepene islamizacije grada i obližnjih sela. Na temelju dokumenata iz osmanskog vremena, ona ne sumnja da je velika većina stanovništva Sarajeva u šesnaestom stoljeću govorila slavenskim jezikom, a koje je došlo iz okolnih sela ili drugih krajeva Bosne i Hercegovine. Sarajevo je postalo muslimansko, preko 90%, kombinacijom primanja islama i doseljavanja iz obližnjih sela, jer se primanje islama odigravalo i u seoskim sredinama, i cijela regija se sastojala od muslimana koji su se služili slavenskim jezikom, a koji su prešli na islam iz jedne od kršćanskih vjeroispovijesti. Zlatarova na osnovu svojih ranijih radova tvrdi, da je bilo mnogo slučajeva da je srednjovjekovno bosansko plemstvo primilo islam i zadržalo svoje posjede ali zapaža, da su konvertiti bili iz raznih vjeroispovijesti. Kao i mnogi drugi naučnici, koji se bave ovim fenomenom, ona smatra, da je primanje islama nastalo iz mnogih razloga, koji se ne mogu reducirati na jedno obično objašnjenje. Više od drugih djela privlačno i slikovito pripovijeda o nastanku Sarajeva i njegovom ranom usponu kao glavnim centrom vjere, kulture, znanosti i privrednog prosperiteta bosanskih Muslimana.

Razvitak. U periodu opadanja osmanske vladavine od sedamnaestog do devetnaestog stoljeća, stvoren je poseban izazov bošnjačkim historičarima. Bošnjački vojni, zemljoposjednički i vjerski prvaci ovog vremena su opisani, tipično, kao vjerski fanatici i ultra-reakcionarni branioci arhaičnih privilegija. U *Pokretu za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Ahmed Aličić napada konvencionalnu razboritost u ambicioznom zalaganju rehabilitacije, veoma loših Bošnjaka sa početka devetnaestog stoljeća.

Aličić daje veoma detaljnu, ali, relativno, blagu sliku složenih društvenih odnosa u osmanskoj Bosni, u osnovi raspravlja da kršćanski seljaci nisu gore prošli od muslimana prema osmanskome sistemu zemljišnih zakona. Bosna je bila zaštićena od općeg propadanja Osmanskog carstva u osamnaestom stoljeću, krizama, jer su njene primarne društvene grupe bile u "ekvilibriumu". Aličić ne nalazi feudalice, organizirane vjerske fanatike i niti jednu dominantnu zemljoposjedničku porodicu u Bosni. On zaključuje da su Bošnjaci upravljali svojim vlastitim poslovima u toku stoljeća ili duže, prije nego što je nastao pokret iz 1830-tih i uvijek su služili sultanovu vojsku. Jedini značajni sukob u Bosni, on tvrdi, iskrsnuo je zbog nastojanja osmanskih namjesnika u Bosni da unište, de facto, bosansku samoupravu i da se suprotstave raznim društvenim slojevima.

Gradaševićev pokret (1831-1832) je predstavljen kao široki, jedinstveni pokret svih Bošnjaka, bez obzira na vjeru ili društveni status. Aličić citira osmanske zvanične izvještaje i njemačkog historičara devetnaestog stoljeća, Leopold von Ranke-a, pa karakterizira pokret u potpunosti kao nacionalni ustanak, kao što su bili pokreti u Srbiji, Grčkoj i Egiptu tog vremena. Njegovi lideri su bili iz svih društvenih slojeva, a bili su izabrani, jer su bili "najugledniji i najpoštovaniji" ljudi u njihovim društvima. Oni su se odmah zanimali za odluku Sultana (pod ruskim pritiskom) da ustupi bosansku zemlju istočno od Drine novostvorenoj srpskoj državi i njihovoj želji za autonomnim entitetom pod sultanovom vlasti. Pokret je bio jedinstven, napredan, uključivao je sve vjeroispovijesti i društvene slojeve i nije bio, ni u kojem slučaju, izraz grupe feudalaca ili klasnih interesa. Aličić tvrdi, Bošnjaci koji su podržavali sultana opisani su kao usamljeni disidenti i izdajice, koji su se zalagali samo za svoje lične interese.

Nadalje, u raspravi Gradaševićevog pokreta Aličić žustro izlaže svoj pogled na bošnjačku nacionalnu historiju. Bošnjaci, on insistira, su nesumnjivo bili "nacionalnost" početkom Srednjeg vijeka, a osmanski osvajači su ih konzistentno smatrali nacijom. Vjerska pripadnost je imala male posljedice u stvaranju bošnjačkog "etnosa", te smatra, da ljudi koji su primali islam, a ranije bili bogumili ili katolici, nije od posebnog značaja. U ovom svjetonazoru o bošnjačkoj etnogenezi on je po strani od široko popularnog "bogumilskog" mita o porijeklu i pogleda većine bošnjačkih islamskih vjerskih prvaka.

Ali, kao i većina ostalih naučnika Aličić smatra da je veliki dio kršćana slavenskog jezika ili primio islam ili napustio zemlju u početnim godinama os-

manske vlasti, te je u Bosni šesnaestog stoljeća muslimansko stanovništvo bilo apsolutno u većini. Tek, u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću poslije rata i bolesti nastala je depopulacija u bosanskoj zemlji, pa je u Bosnu stigao veliki broj kršćana (posebno pravoslavne vjere). Njihovo ulaženje u bosanski osmanski zemljišni sistem, prema tome, uslijedilo je kasnije i posve dobrovoljno. Tek, onda, kada su pravoslavni i katolički Bošnjaci došli pod uticaj nacionalne propagande iz Srbije i Hrvatske, kršćani su prihvatili srpsku ili hrvatsku orijentaciju. On tvrdi, da je stvaranje nacije kod bosanskih kršćana uslijedilo, odmah, nakon gušenja Gradašćevićevog pokreta. Njegovo tumačenje marginalizira ulogu Srba i Hrvata u glavnim tokovima bosanske historije.

Aličićeva ocjena Gradašćevićevog pokreta čini se, koliko duguje njegovoj filozofiji bošnjačke historije, toliko i plodovima njegovog istraživanja. On uspješno izlaže da su se vođe pokreta osjetile ugroženim, postojali su izgledi da će izgubiti preko-drinske teritorije, koje bi pripale Srbiji, te su oni za Bosnu tražili potpunu autonomiju. Ali, ovakva interpretacija pokreta, kao naprednog izraza bošnjačke nacionalnosti, velikim dijelom počiva na seriji definicija, usko i striktno konstruiranih, u Bosni nije bilo "feudalaca", pa ni pokret nije bio pokušaj obrane feudalnih privilegija. On se oštro suprotstavlja, skoro, svim historičarima, koji su se ranije bavili ovim pokretom, odbacuje njihove zaključke i tvrdi da su kategorije njihovih analiza bez naučne osnove.

Aličićev cilj u odnosu na Gradašćevićev pokret onemogućava drukčiju interpretaciju. On tretira klasne interese i nacionalne ciljeve Bošnjaka, kao oprečne polove i tako je previdio, da su bošnjačke elite u autonomnoj državnoj strukturi vidjele najbolje institucionalne garancije svojih tradicionalnih prerogativa. U njegovim opisima se nalazi jednodušna podrška propoziciji, da su prvaci pokreta naizmjenično bili tradicionalisti i nacionalisti. Obrana njihovih "historijskih prava" i tradicionalnih privilegija podsjeća na evropska plemstva, koja su stoljećima tražila autonomiju, a da nisu bili žigosani kao anatema. Ironija je, da ova naučna i detaljna studija završava sumnjom u vrijednost autorove interpretacije zbog nepažljivog oduševljenja Gradašćevićevim pokretom.

Politički razvoj je doživio radikalne promjene poslije 1878. godine kada je Berlinski kongres Bosnu i Hercegovinu dao Austro-Ugarskoj. Imamović je primijetio da su Bošnjaci došli pod vlast jedne sile, koju su smatrali nevjerničkom (tj. kršćanskom) i njemačkom. Bošnjaci su, preko noći, izgubili beneficije i učešće u jedinstvenom islamskom kulturnom i političkom entitetu. Značajan broj Bošnjaka se iselio u druge dijelove Osmanskog carstva, u valovima, u doba austro-ugarske vladavine (1878-1918). Na čelu sa zemljoposjedničkom elitom Bošnjaci su pokrenuli zahtjev za kulturnom i obrazovnom autonomijom, koja je bila paralelna sa srpskim aktivistima. Iako je pokret uspio sa svojim ciljem, otkrio je, da su Bošnjaci bili slabiji od hrvatske ili srpske nacionalne zajednice u Bosni u njihovom političkom, kulturnom i ekonomskom razvoju.

Šaćir Filandra u svom pionirskom djelu *Bošnjačka politika u 20. stoljeću* je preokupiran bošnjačkom sociopolitičkom nerazvijenosti u poređenju sa Srbima i Hrvatima. On navodi dva faktora koja su bila uzrok da su Bošnjaci ušli u dvadeseto stoljeće, bez "nacionalne svijesti". Prvi je, što nisu imali građanske srednje klase i nacionalne inteligencije kao kičme nacionalnog buđenja. K tome su srpski i hrvatski nacionalistično vršili pritisak na Bošnjake da im pristupe, što je dovelo do toga, da su se neki bošnjački politički prvaci izjašnjavali kao "Srbi" ili "Hrvati" po nacionalnosti.

Ovakva izjašnjavanja su bila usamljeni i efemerni fenomen prema autorovoj interpretaciji, ali srpsko i hrvatsko zaplašivanje spriječilo je nastanak bošnjačkog političkog prostora u kojem bi napredovala vlastita svijest.

Filandra vidi bošnjačku nacionalnu historiju dvadesetog stoljeća, prvenstveno, kao borbu za intelektualni i kulturni izraz. On identificira tri pokreta za "nacionalnim buđenjem" u tom stoljeću. Tek u protekla dva desetljeća, zadnji od ovih pokreta, koji je promovirala bošnjačka politička stranka i njen lider Alija Izetbegović, postigla je stvaranje bošnjačke nacionalne svijesti. Filandra je dao potpuno fascinantan opis debata o jeziku, nacionalnom priznanju i historiju borbi koje su bjesnile u partiji i kulturnim institucijama Bosne i Hercegovine u posljednja tri desetljeća socijalističke vlasti. Kada su Bošnjaci iskazali svoj nacionalni identitet (od 1960-tih do 1980-tih) srpski i hrvatski nacionalisti su započeli sa napadima i institucionalnim subverzijama da negiraju bošnjačku naciju. Neuspjeh ovih neprijateljskih inicijativa je, na kraju, doveo srpske i hrvatske nacionaliste da preuzmu kompenzatorsku kampanju, da osvoje Bosnu silom oružja i istrijebe Bošnjake kao naciju. Ove borbe suile dio dugog bošnjačkog putovanja od vjerske različitosti do punih političkih prava. Agresija na Bošnjake u 1990-tim, drugim riječima, bila je kulminacija dugotrajne srpske i hrvatske kampanje da poraze kulturu i identitet bošnjačke nacije.

Filandrino pripovjeganje bogato detaljima, mnogi događaji i preokreti u stoljeću – Drugi svjetski rat, na primjer – su imali manje značaja za Bošnjake nego za ostale nacionalnosti. Bošnjake su, često, ignorirali ili stavljali na sporedni kolosjek nacije koje su imale razvijenu društvenu strukturu. U istraživanju pokreta za vjersku i obrazovnu autonomiju pod Austro-Ugarskom Filandra je uočio da su bošnjački lideri ovisili o advokatima i savjetnicima Srbima da im urade peticije i molbe. U godinama završetka Prvog svjetskog rata, Bošnjake se isključilo iz pregovora, koji su prethodili stvaranju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine. Bošnjački lideri su bili zaobiđeni kada su srpski i hrvatski lideri zaključili pakt Cvetković-Maček, 1939. I "Bošnjaci nisu učestvovali u Drugom svjetskom ratu", htio je reći da bošnjačka nacija nije imala vitalnih interesa u riziku sukoba, mada su mnogi pojedinci Bošnjaci učestvovali u raznim političkim pokretima i oružanim formacijama na svim stranama rata.

Zahtjev za kontinuitetom. Nove bošnjačke historije afirmiraju ogroman značaj države i političke tradicije svoje nacionalnosti. Srednjovjekovna bosanska država je prva utjelovila ovo naslijeđe. Bosanska nezavisnost je bila definitivno završena osmanskim osvajanjem 1463. i nije se ponovo rodila, sve do 1992. godine. Međutim, u stoljećima između ovih događaja, Bosna je postojala kao koncept i politička realnost, stvarajući kontinuitet iz srednjeg vijeka do danas. Bošnjački historičari se međusobno ne slažu o pravnom karakteru bosanskog društva u toku ovih pet stoljeća. Neki raspravljaju da je Bosna imala kontinuirano postojanje, kao "država", dok drugi, smatraju da status Bosne u Osmansko doba, pod Austro-Ugarskom i u jugoslavenskim državama, nije imala attribute suverenosti i može se tačnije karakterizirati kao administrativno. U svakom slučaju je Bosna postojala kao "društvo" - moguće da engleska riječ "polity" najbolje odgovara promjenama njenog statusa u toku, skoro 1.000 godina.

Vjeru u pravni kontinuitet Bosne dijeli većina naučnika Hrvata i Srba, koji Bosnu smatraju svojom domovinom. Neki naučnici i oni koji su popularizirali svoje ideje iz ovih nacija (uključujući pokojnog hrvatskog predsjednika Franju Tuđmana) su govorili da je pogodovala stranim vladarima da otupi sukobe srpske i hrvatske ambicije u srcu Balkana. Iako nema razloga da se povjeruje da će ova propaganda nestati, historijsko postojanje stoljećima dugog pravno-političkog bosanskog društva, sada bi se moglo smatrati, da je ustanovljeno.

S druge strane, popularno vjerovanje da su bogumili bili izravni pretci Bošnjaka nema naučne potvrde u djelima bogumili i njihove doktrine pokazale su se historijski nesigurnim. Bošnjački naučnici su prije odbili nego potvrdili hipoteze o ubrzanom *en masse*, prelazu bogumila ili pripadnika Crkve bosanske, na islam. Ali su iste studije potvrdile da Bošnjaci vode porijeklo od nekoliko kršćanskih grupa, koje su se služile slavenskim jezikom, uključujući katolike i pravoslavne, pripadnike Crkve bosanske i moguće, bogumilske heretike. Dokazi pobijaju hipotezu da su Bošnjaci po porijeklu etnički Turci ili neki drugi neslavenski narod.

Kao što su utvrdili bošnjački historičari, politički lideri grupe su uporno slijedili jedan politički cilj u toku prošla dva stoljeća: autonomiju ili nezavisnost države Bosne i Hercegovine. Želja za autonomijom bio je motiv Gradašćevičeve bune iz 1831-1832. godine, bila je to i ambicija bošnjačkih lidera pod austro-ugarskom vlasti; javila se kao glavni politički cilj u Kraljevini Jugoslaviji, bio je to i cilj sa raznim saveznicima u Drugom svjetskom ratu i na kraju je postala stvarnost kada se raspala socijalistička Jugoslavija početkom 1990-tih godina.

Bošnjački zahtjev za autonomnom Bosnom i Hercegovinom, ne bi trebalo miješati sa kampanjom za priznavanje Bošnjaka kao nacije. Bošnjačka nacionalna svijest, žali se Filandra, da je nastala tek u proteklim desetljećima.

Prije toga, bošnjački lideri su bili uporni u tvrdnji da se radi o vjerskoj zajednici a ne nacionalnosti, nasuprot Aličićevom čvrstom insistiranju, da su Bošnjaci stvorili svoju nacionalnost u prošlom mileniju. S druge strane: historija Bošnjaka obiluje dokazima jedne dobro razvijene grupne svijesti. Zajednička kultura, kohezivni politički programi, zajedničke političke i razne kulturne organizacije ukazuju da su se Bošnjaci ponašali kao kohezivna grupa već nekoliko stoljeća prije nego što su zatražili priznavanje svoje nacionalnosti 1960-tih.

U svom zahtjevu za historijskim kontinuitetom bošnjački historičari su izdržali beskonačne prijetnje svojih susjeda. Tokom stoljeća priroda prijetnji se mijenjala. U Srednjem vijeku su bile vjerske konverzije i križarski pohodi, koje su podržavali Rim ili Konstantinopol, bili su glavni izvor strahovanja. U devetnaestom i dvadesetom stoljeću srpski i hrvatski nacionalisti su željeli kooptirati Bošnjake, Bosnu osvojiti ili je između sebe podijeliti. Većina Bošnjaka dijeli ovo naučno mišljenje i u to je ubijedena, da su animoznosti Srba i Hrvata u odnosu na njih dugotrajne, duboko usađene, a da to nije epizodna karakteristika iz 1990-tih.

Trajne antipatije prema Bošnjacima su rezultirale u genocidu protiv njih. Bošnjački historičari ukazuju, ne samo na nepobitno užasne događaje u 1992-1995. godinama nego i na niz "genocida", prvi je bio krajem sedamnaestog stoljeća. Mada su genocid počinili razni zločinci pod raznim okolnostima, incidenti su imali zajedničko, svoje žrtve, Bošnjake, zbog njihove vjere i nacionalnosti. Smatra se da je genocid nad Bošnjacima bio motiviran vjerskom mržnjom, teritorijalnim ambicijama i bijesom, što su Bošnjaci odbili prihvatiti njihovo "pravo" porijeklo, Hrvata ili Srba.

Genocid se ponavljao u historiografiji mnogih balkanskih nacionalnosti u proteklom desetljećima. Iako su bošnjački naučnici mogli opravdano ukazivati na brojne epizode anti-bošnjačkog nasilja, ali su bili posljednji da se pridruže grupnim protuoptužbama. Nema jedinstvene definicije "genocida", što stvara poseban problem u ovim i drugim historijskim tekstovima. Termin se može prilagoditi u korištenju. U oslikavanju historijskog platna epizode mogu biti opisane sa iskrivljenim činjenicama o incidentima nasilja malog ili velikog prema svojoj grupi, ali izbaciti one epizode, što su počinili pripadnici vlastite grupe prema drugima. Nacionalni historičari imaju lošu tendenciju karakterizirati počinitelje u svojoj vlastitoj grupi, kao otpadnike koji su činili usamljene slučajeve, ali počinitelji rivalskih grupa su prikazani, da djeluju zbog historijskog htijenja svoje nacije. Bez konsenzusa historičara o definiciji "genocida", ova će tema, vjerovatno, potpaljivati nacionalne strasti i zakriti historijske percepcije u regiji prije nego što će ih rasvijetliti.

Nad novom bošnjačkom historijom lebdi akutna spoznaja o srpskim i hrvatskim aspiracijama nacionalista da se Bošnjaci, kao nacija, izbrišu i podijeli država Bosna i Hercegovina. Kada se govori o srpskim i hrvatskim nacionalnim

pokretima, bošnjački naučnici osuđuju njihove periodične ekscese. Ali, pomenuta dva nacionalna pokreta su, uglavnom, jedine tačke da se ukaže i poredi iskustvo Bošnjaka, koje se navodi u ovim historijama. U vremenu kada se mnogi zapadni naučnici slažu da se tradiciju može *izmisliti*, da je nacionalizam *konstruirani* identitet i da se nacionalne zajednice mogu *zamisliti* na razne načine, bošnjački naučnici će, vjerovatno, u budućnosti, preispitati svoje vlastito iskustvo da osvijetle šire poređenje u historijskoj analizi.

Godine 1990-te bile su i najbolje i najgore doba za Bošnjake. Oni su podnijeli velika stradanja kao nacija, ali su u istom desetljeću definitivno afirmirali svoj identitet i politički položaj na Balkanu. Nova bošnjačka historija se može promatrati, kao zahtjev za prethodnim i kao elemente kontinuiteta, koji je grupu definirao u toku prošlog milenija. Kao što je s historijom i drugdje, ona služi i kao prozor da se vide prošli događaji, ali i ogledalo na kojem se odražava i vidi suvremeni identitet. Zasiurno će uslijediti mnoge rasprave i nove ocjene, temelji bošnjačke historije su postavljeni na najčudniji način u najtegovnijim prilikama

Robert J. Donia

Prevela s engleskog jezika dr. Tatjana Praštalo

Josip Stadler – Život i djelo, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo 1999., str. 963.

Knjiga *Josip Stadler-život i djelo* je, po mnogo čemu neobična. Po tome kako je nastala, po svom sadržaju, obimu, dometima, propustima, zanimljivostima i ponajviše, poruci. Njene 963 strane sadržavaju priloge sa dva međunarodna znanstvena skupa održana 1998. godine, prvi u Sarajevu (21.-24. rujna) i drugi u Zagrebu (12. studenog), njih ukupno 36. Kao što su i organizatori zamislili njen sadržaj je obuhvatio, gotovo, sve aspekte života i najpretežnji dio veoma bogatog i raznovrsno sadržajnog nadbiskupovog rada.

Za prosuđivanje svega što se nalazi između korica knjige prevažne su dvije činjenice međusobno duboko i neraskidivo povezane. Jedna iz druge proizilazi. Apstrahiranjem ili minimiziranjem jedne ili druge ne bi se mogao ni objasniti, a niti razumjeti Stadlerov život i cjelokupni opus. Prva je sadržana u konstataciji da je Katolička crkva u Bosni i Hercegovini, od uspostave redovite crkvene (katoličke) hijerarhije (1881.) u decenijama što su slijedile, bila, slobodno se može reći, aktivnija nego ikad u svojoj povijesti, a druga da se nadbiskupovanje Josipa Stadlera, prvog katoličkog pastira na ovim prostorima toga ranga, vremenski apsolutno podudaralo sa svim njenim iskušenjima, usponima i dosezima (od 1882. do 1918.). Ne ulazeći u pobude organizatora